

FELNŐTTKÉPZÉS ÉS SZABAD LYCEUM EGY BÁCSKAI VÁROSBAN A DUALIZMUS KORÁBAN.

Katolikus szervezetek szerepe a Szabad Lyceumok szervezésében

ADULT EDUCATION AND SZABAD LYCEUM IN A TOWN IN BÁCSKA IN
THE ERA OF DUALISM

The role of Catholic organizations in the organization of the Szabad
Lyceum associations

Fábián Borbála

PhD történész, megbízott kutató, Piarista Kilátó Központ

ÖSSZEFOGLALÁS

A Szabad Lyceumok szervezését ritkán kötik katolikus szervezetekhez. Egy bácskai város, Baja mégis arra példa, hogy a helyi katolikus legényegylet valósította meg az országos mozgalomhoz való kapcsolódást. Az ismeretterjesztő előadások előadói között a kezdetektől a helyi ciszterci gimnázium tanárai, valamint a tanítóképző oktatói is előfordultak. Évről évre nemcsak a hallgatóság nőtt, hanem azoknak az egyesületeknek, iskoláknak a száma is, akik szintén tartottak liceális előadásokat. Bár egyesület nem alakult, de különböző szervezetek összefogásával létrejött a Bajai Szabadliceális Bizottság, 1912-ben, mely két évvel később szövetségként működött tovább. Mindkettő elnöke a gimnázium igazgatója, dr. Werner Adolf volt. Munkáját Bajáról való elköltözése után utódja, Kürti Menyhért vette át. A népszerű előadás-sorozatot a két világháború között is folytatták.

ABSTRACT

The organization of Szabad Lyceum associations is rarely linked to Catholic organizations. Yet there is a town in Bácska, Baja, which exemplifies how a local Catholic bachelor's association has managed to link up with the national movement. Teachers from the local Cistercian grammar school and from the teacher training college had been involved from the very beginning as speakers at the educational lectures. Year after year, not only the audience has grown, but also the number of associations and schools that also held lectures under the aegis of the Lyceum. Although an association was not formed, the Bajai Szabadliceális Bizottság (Baja Szabad Lyceum Committee) was founded in 1912 by various organizations, and two years later it continued to function as an association. The chairman of both was Dr. Adolf Werner, the principal of the grammar school. After moving from Baja, his work was taken over by his successor, Menyhért Kürti. The popular lecture series continued between the two world wars.

Kulcsszavak: katolikus legényegylet, felnőttképzés, dualizmuskori egyháztörténet

Keywords: catholic bachelor's association, adult education, dualism era church history

Szabad Lyceumok Magyarországon, különösen a Bácskában

A Szabad Lyceumok kezdete, az angliai University Extension 1873-ban Cambridge-ben indult. Egy évvel később Debrecenben két tanár a Polgári Körben természettudományos előadás-sorozatot tartott. A szabad művelődésnek ez a formája mégis Berzeviczy Albert kezdeményezése nyomán jött létre Budapesten, a Szabad Lyceum Társaság, 1893-ban. A vidéki szervezetek az 1899-1900-as években először Pozsonyban, Lőcsén, Pápán, Szabadkán, Szombathelyen, Székelyudvarhelyen és Temesvárott alakultak meg. Ismeretterjesztő felolvasásokat ekkoriban Eperjesen, Kasán, Máramaroszigeten, Ungvárott, Erzsébetvároban, Hódmezővásárhelyen, Szegeden, Kiszálláson, Mezőtúron, Lugoson tartottak. Két évvel később, 1902–1903 telén a középiskolai tanárok már 50 városban tartottak előadásokat. 1906-ban a vallás- és közoktatásügyi miniszter pénzzel is támogatta az előadások megrendezését, ugyanis egyik rendelete szerint 20 korona tiszteletdíjat kapnak a téli hónapokban ismeretterjesztő előadásokat tartó középiskolai tanárok (településenként maximum 12 előadást díjaztak). Ezt az 1907-es rendeletével a tanítóképző és a polgári iskolák tanáira is kiterjesztette. A szabad lyceumi előadások száma ezután országszerte megszaporodott.¹

A Bácskában 1899-től tartottak liceális előadásokat. Két városban, a megyeszékhelyen, Zomborban és a legnagyobb településén, Szabadkán tartották az első előadásokat. Ezek különböző témákban felolvasások voltak. Szabadkán a gimnázium nagytermében tartották, míg Zomborban felváltva a városháza nagytermében és az Iparoskörben.²

1905-től kezdve Bácskában a nyugalmazott főispán, Schmausz Endre is terjesztette a Szabad Lyceumok eszméjét. Lakóhelyén, Apatinban egyesületet alakított, 1906 februárjában a Mohács és vidéke folyóiratban jelent meg az „alakítsunk Szabad Lyceumokat” című cikke.³

Az 1901-ben alakult Zombori Szabad Lyceum Egyesület tevékenysége több területre is kiterjedt, mert az előadások mellett 1904-től esti

¹ *Déri Gyula*: A szabadoktatás története, elmélete és 1912-13. évi eredményei. Bp. 1915. 39.

² *Káich Katalin*: Szabad líceumok Bácskában és Bánátban. Újvidék, 1979. 46.; Zombor és vidéke, 1899. nov. 5. 3.

³ Mohács és Vidéke, 1906 febr. 11. 1-2.; Mohács és Vidéke, 1906. febr. 18. 1-2.

tanfolyamokat is tartott, sőt vidéken is szervezett előadásokat, pl. 1910-ben Palánkán.⁴

Felnőttképzés Baján

A felnőttképzés kezdete a 19. század első felére tehető Baján, amikor a reformkorban három kaszinó (nemesi, polgári kaszinó és egy újságolvasó társaság) is működött a városban. Az 1850-es években a nemesi és polgári kaszinó összeolvadt, majd a kereskedelmi kaszinóval is egyesült. Ekkor lett a bajai kaszinó neve „Casino és gabona csarnok”. A kaszinó 1868. március 15-én felhívást tett közzé, hogy az olvasni szerető közönség számára megnyitja 2600 kötetes⁵ könyvtárát és tőlük csak a tagdíj felét kéri. A beiratkozáskor 5 forintot kellett fizetniük, de az év végén 2 forintot visszakaptak.⁶ „A szellemi művelődésnek kétségkívül a jó művek leghatalmasabb előmozdítói, melyek a mellett, hogy élvezetet nyújtanak és gyönyörködtetnek, még tanítanak is. Jó irodalmi művek által az ember izlése finomul, szelleme pedig nemesbül, azonkívül a korral haladó emberiséget még a nyelv tisztább kezelésére és ildomosb kifejezésre vezetik.”⁷ Nem maradt fenn információ az akció sikerességéről.

Baja város egyik nagy szülöttje, Türr István is 1868-ban országos kezdeményezést indított a népnevelés és felnőttoktatás érdekében. 1868. szeptember 30-án Baján hirdettette meg a felnőttoktatás és a népnevelési szövetségek terjesztése érdekében felhívását, mely a Budapesti Közlönyben is megjelent.⁸ Magyarország haladása és gyarapodása szempontjából fontosnak tartotta, hogy a népoktatási körökön keresztül vasárnapi és téli esti előadásokon a tanulatlanokat tanítók, ügyvédek, mérnökök, orvosok, építészek ... tanítsák. A cél gróf Batthyány Lajos 1847-ben az országgyűlésen elhangzott szavainak megvalósítása volt: „a tudományt be kell vinni a cigány kunyhójába is”.⁹

Az első népoktatási kör megalakításában Czirfusz Ferenc és Vidovics Bonaventura tanárok segítettek, és néhány évig működött. Türr kezdeményezését a közoktatásügyi miniszter, báró Eötvös József is felkarolta. 1871. január 16-tól a gimnáziumban Eötvös József népoktatási felhívásához kapcsolódva megszervezték a felnőttek oktatását. Mindennap más tantárgyat adtak elő este 5 és 6 óra között a gimnázium tanárai. (A tantárgyak: számtan, könyvvitel, földrajz és történelem, természetrajz, vegytan, nyelvtan, természettan)¹⁰ A januári előadásokon 70-80 fő vett

⁴ Ujvidéki Hirlap, 1910. jún. 29. 2.

⁵ 1000 kötet magyar, 1500 német és 100 tudományos mű.

⁶ Szabadkai Történelmi Levéltár (SzTL) F 303. Pilaszanovics család iratai

⁷ Uo.

⁸ Budapesti Közlöny, 1868. okt. 16. 3071-3072.

⁹ Uo.

¹⁰ Az 1871. január 12-i hirdetmény szerint: hétfőn: számtan, kedden: történelem, szerdán: földirat, csütörtökön természetrajz, pénteken: vegytan, szombaton: ma-

részt. A gimnázium tanári kara felvetette, hogy hölgyek számára is kel-
lene ilyen előadásokat tartani. Február 2. és április vége között péntek
kivételével voltak előadások és írás-olvasás tanítás is. Heti három alka-
lommal a műveltebb hölgyek számára felolvasásokat tartottak, például a
város főorvosa, dr. Ivánovics Pál, irodalmi felolvasásokat Popovics Döme,
egy alkalommal Tóth Kálmán költő, a város országgyűlési képviselője is.
Heti három alkalommal az írás-olvasásban és számtanban „kevésbé vagy
teljesen járatlanok”-at is oktatták. A férfi analfabéták számára januárban
indult analfabéta tanfolyamot száz fő látogatta, és közülük hetvenen
megtanultak írni-olvasni Czirfusz Ferenc tanításával.¹¹

1872. november 4-től a tanítóképezde gyakorlóiskolájában tartottak
felnőttek részére írás-olvasást tanító ingyenes tanfolyamot este 5 órától
6 óráig. Erre 15 évesnél idősebbek jelentkezhetek. Az írás-olvasásban
járatlan honvédek számára kötelező volt ez a tanfolyam.¹²

Első szabad lyceumi előadás előzményei

Baján a századfordulón többször felmerült, hogy szabad liceumi előadá-
sokat indítsanak, de az első előadást mégis a Bajai Katolikus Legényegylet
tartotta 1905-ben. A szabadliceumi előadás nemcsak egy felolvasás volt,
hanem műsor is volt hozzá: szavalatokkal, zeneszámokkal színesítették,
keltették fel a nézők érdeklődését. Ugyanakkor ezek a tehetséges fiatalok
számára fellépési lehetőségek is voltak. A későbbiekben a Bajai Kereske-
dő Ifjak Egylete és a ciszterci gimnázium is úgy nyilatkozott, hogy ők
kezdtek a szabadliceumi előadásokat a városban. Baján az első „komoly”
szabad liceumi előadásként inkább a Bajai Kereskedő Ifjak Egyletének
felolvasásait emlegették, mivel ők már a 19. század végén tartottak ilyen
jellegű előadásokat, bár az első felolvasásokat – ahogy korábban említet-
tem – az 1870-es években tartották a városban, amikor a Kereskedő Ifjak
Egyesülete még nem is létezett. A Kereskedő Ifjak Egylete 1907 decem-
bere előtt csak ritkán hirdetett olyan előadást, melyeken a nem egyleti
tagok – vendégek – is megjelenhettek, illetve sorozatos előadásokat csak
1906 telétől kezdve csütörtök esténként rendeztek, amelyek felolvasó es-
tek voltak.¹³ Ezeket a felolvasó esteket elsősorban az egylet tagjai számára
rendezték. Korábban csak zártkörű felolvasásokat tartottak. Ismeretter-
jesztő felolvasások a kaszinóban is voltak, például 1898-ban a Nemzeti
Casinóban Székely Károly ciszter tanár a röntgensugarakról tartott előa-

gyar nyelv, vasárnap: természettan volt a tanrendje a január 16-án kezdődő tan-
folyamnak. (Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára (MNL
BKML) IV. 1105. b. 148/1871.)

¹¹ Néptanítók Lapja, 1871. ápr. 20. 264.; *Jancsó Benedek*: Iskolán kívüli közoktatá-
sunk múltjából. Néptanítók lapja, 1908/3. 29.

¹² MNL BKML IV. 1417. a. 1130/1872.

¹³ Bajai Független Ujság, 1907. dec. 11. 2.

dást, 1909-ben a földrengésről.¹⁴ Egy-egy felolvasásra vagy szabad előadásra korábban is sor került.

A művelődés, önképzés új formájának meghonosításához hozzájárulhatott az is, hogy az 1903. év végén alakuló ülést tartotta a Bajai Általános Munkás Önképző Egylet.¹⁵ (A 19. század végétől a szocialista, kommunista szervezkedés folyamatosan jelen volt Baján és környékén. 1898-ben Iparos Ifjúsági Egylet működését nem engedélyezték. 1902-ben az Első Bajai Általános Munkás Asztaltársaságról 1904-ig maradt fenn tudósítás.)¹⁶ 1904 tavaszán minden második vasárnap felolvasás volt a Bajai Általános Ipari Munkás Önképző Egyletben. Az első felolvasó, dr. Kuzman Oszkár orvos, az egészségtanról beszélt.¹⁷ 1906. december végén több bajai munkásszervezet közösen vásárolt egy épületet a Czirfusz Ferenc utcában, ami a Munkásotthon lett.

A 20. század elején más oldalról is érkeztek kihívások a keresztény vallás ellen. Ezek egyike a szabadkőművesség volt, ami 1903-tól ismét páholyként volt jelen Baja város életében. A Honszeretet páholy működési tervzetét 1902-ben Drescher Béla polgári iskolai tanár írta, aki szerint Baja egyesületi életére jótékony hatással lenne, és a szabadkőműves eszmék szerint helyes volna, ha megszüntetnék a két ifjúsági egyletet: a katolikus legényegyletet és a kereskedő ifjak egyletét. Annak ellenére, hogy egyik működését sem ismeri „a bizottság hallomásból és csak annyit tud, hogy különösen az elsónél, sajnálatos mértékben dominál a felekezetiesség”.¹⁸

A legényegylet szabad lyceumi előadásai a 20. század elején

Az 1889-ben alakult Bajai Katolikus Legényegylet évente rendezett egy-két előadást 1905 előtt. Az alapszabályaiban meghatározott célhoz, az iparossegédek szellemi képzéséhez vezető eszközök között az egyik a „nyilvános előadások és felolvasások” volt.¹⁹ 1905. január 8-tól kezdve a szabad előadások sorozatát rendezte meg, ugyanis több hónapon keresztül minden vasárnap délután más témából volt előadás. Ezekre már nemcsak az egylet tagjait hívták meg, hanem minden érdeklődőt. A hírlapi tudósítás szerint az egyesület egyházi elnöke, Würtz Pál²⁰ hitoktató

¹⁴ Bajai Hírlap, 1898. dec. 25. 3. és Bajai Független Ujság, 1909. febr. 12. 3.

¹⁵ Népszava, 1904. jan. 9. 7. – Az egyesület elnöke Pock Nándor volt.

¹⁶ Kiss Z. Géza: A török alóli felszabadulástól az első világháború végéig. In: Baja története a kezdetektől 1944-ig. Szerk. Kőhegyi Mihály, Bp. 1989. 266.

¹⁷ Bajai Közlöny, 1904. márc. 27. 2.

¹⁸ Drescher Béla: A Baja Keletén dolgozó „Honszeretet” szabadkőműves kör működési programtervezete. Bp. 1903. 11.

¹⁹ MNL BKML IV. 1407. b. 8266/1889. – A Bajai Katolikus Legényegyesület alapszabályai.

²⁰ Würtz Pál (Kerény, 1869 – Hódság, 1936) 1897 és 1914 között a bajai tanítóképző hittanára, 1898-tól a Miasszonyunkról elnevezett iskolánénék bajai r. k.

vetette fel a Szabad Lyceum eszméjét az 1904. év végi összejövetelen, és az egylet tagjai és előjárói egyetértettek vele.²¹ A meghívót közzé is tették a helyi lapokban, hogy: „minden vasárnap d. u. 5 órakor saját egyleti helyiségeiben, részint énekkel, részint szavalattal egybekötött tudományos színezetű értekezéseket’ és szabad előadásokat tart, melyekre az egylet alapító-, pártoló- és rendes tagjain kívül az érdeklődő közönséget is tisztelettel meghívja az egyleti előjáróság.”²² Az első ismeretterjesztő előadást a fonográf működéséről tartotta Kiss A. József tanítóképezdei tanár.²³ A második előadáson Kiss A. József a világító anyagokról és eszközökről szólt. A harmadikat és negyediket is II. Rákóczi Ferenc életéről Bölcskei Ödön ciszter tanár tartotta. Schváb János gazdasági szaktanár az okszerű szőlőművelésről, Demuth Gyula tanító az olaszországi úti élményeiről, Bölcskei Ödön a magyar népszokásokról beszélt, az utolsó előadáson pedig Bellosics Bálint a természeti népekről és iparüzésükről („vademberek ipari munkásságáról”).

A későbbi években az egylet egyházi vezetői közül Würtz Pál, Szalai Károly, Drozdik Imre tartott felolvasást és egy ferences szerzetes, P. István is. Az előadók általában a tanítóképző és a gimnázium tanárai voltak, pl. Kiss A. József, Bellosics Bálint, Kersch Ferenc, dr. Janikulov Boriszláv, Bölcskei Ödön, dr. Dombi Márk, Ruppert Antal, Párkányi Norbert, Magyarász Ferenc, dr. Bárdos József, Chinorányi Ede, Székely Károly, Éber Sándor, Bándy Boldizsár ... és városi tanítók is, pl. Demuth Gyula, Heller Richárd polgári iskola igazgató, dr. Telegdi Nándor honvéd ezredorvos, Schváb János gazdasági szaktanár, Tomcsányi Lajos banktisztviselő, dr. Boróczy Kálmán ügyvéd, Szommer Géza adóellenőr, és dr. Pollerman Artúr orvos.

Az 1905. március 19-én tartott utolsó felolvasás után az egyik helyi lapban így összegezték az előadás-sorozatot: „A szabad lyceum ekként bezárult; téli ciklusán összesen tíz előadás tartatott, melyek az előadók méltó dicséretére egyenként és együttvéve fényesen igazolták a közönség várakozását. Az önképzés és közművelődés hathatós eszközeinek bizonyultak e kellemes esték, melyeknek egyre fokozódó népszerűsége és látogatottsága örömdetes jelenségét képezte derék iparos- és kereskedő-ifjaink nemes tanuláskedvének nemcsak, de hirdette ezek hozzátartozóinak – kivált a hölgyeknek – a hazafias és a tudományos dolgok iránti

leányiskolájának hitoktatója, 1903-tól a belvárosi népiskola hitoktatója is. 1914-től plébános Bácsordason. 1919-től a bácsi kerület esperese. Az 1908-ban alakult Bajai Dalegylet (dalkedvelők egyesülete) egyik alapító tagja. 1910-ben a Bajai Széchenyi Szövetség egyik alapító tagja volt. 1899-től a legényegylet egyházi másodelnöke, 1904–1905 és 1906–1913 között a legényegylet egyházi elnöke volt.

²¹ Bajai Közlöny, 1905. jan. 1. 2.

²² Bajai Hirlap, 1905. jan. 8. 3.

²³ Bajai Közlöny, 1905. jan. 15. 2.

finom érzékét is.”²⁴ Ekkor határozta el az egylet vezetősége, hogy január helyett már decemberben elkezdik az előadás-sorozatot. A következő év sikereihez hozzájárulhatott az is, hogy ekkor az egyházi elnök egy ciszterci szerzetes, Bölskei Ödön volt.²⁵

1906-tól kezdve március 15-e megünneplése is a bajai legényegylet líceumi előadás-sorozatának része volt. 1907 telétől nemcsak férfiak adtak elő a szabad előadások művészi műsoraiban, hanem hölgyek is – a műkedvelői előadások női szereplői. A korabeli újságíró szerint ez az újítás még inkább növelni fogja az érdeklődést a legényegylet szabadlíceumi előadásai iránt.²⁶

A Borovszky-féle vármegyei monográfia szerint a legényegylet szabadlíceumi előadásainak helyszínét „a város közönsége estéről-estére zsúfolásig szokott megtölteni”.²⁷ A Bácska társadalmi életéről készült albumban Magyarász Ferenc hasonlóan fogalmazott: „...évek óta decembertől március derekáig minden vasárnap szabadlíceumi előadások folynak az egyletben, melyeknek gazdag és változatos műsora minden egyes alkalommal a város összes társadalmi osztályaiból oly nagy számú közönséget vonz az egyleti házba, hogy rendesen szűknek bizonyul a nagyterem.”²⁸

1912-ben a legényegyleti szabad lyceumi ciklus végén így összegezte az újságíró: „Az előadások a legkényesebb igényeket is kielégíthették. Büszkéek vagyunk erre az egyesületre, mely ily nemes szórakozást tudott közönségünknek nyújtani hónapokon keresztül.”²⁹

A gimnáziumi szabad lyceumi előadások

1907-től kezdve a gimnázium is ismeretterjesztő előadás-sorozatot hirdetett „Szabad Lyceum” néven.³⁰ A gimnázium történetében mint saját létesítményről írt az igazgató, melynek előadásai „az intézet és a közönség közötti kapcsolat megerősítésére szolgáltak.”³¹ A korabeli újsághír szerint gróf Apponyi Albert rendelete készítette a gimnázium tanári karát a szabad lyceumi előadások megkezdésére.³² A gimnáziumi értesítőben

²⁴ Bajai Hírlap, 1905. márc. 25. 3.

²⁵ A ciszterci rend bajai kath. főgimnáziumának értesítője 1905-1906. Baja, 1906. 47.

²⁶ Bajai Független Ujság, 1907. dec. 28. 3.

²⁷ *Magyarász Ferenc*: Baja. In: Bács-Bodrog vármegye. I. Szerk. Borovszky Samu, Bp. [1909], 307.

²⁸ *Magyarász Ferenc*: Baja. In: Bácska társadalmi élete ezer arcképpel. Szerk. Csoór Gáspár, Bp. 1910. 144.

²⁹ Bajai Hírlap, 1912. márc. 14. 3.

³⁰ Baja és Vidéke, 1907. febr. 16. 2.

³¹ *Werner Adolf*: A bajai főgimnázium története. In: A bajai ciszterci rendi kath. főgimnázium értesítője 1913-1914. iskolai év. Baja, 1914. 73.

³² Bajai Hírlap, 1907. jan. 13. 3. – „A bajai kath. főgimnázium tanári kara nagyban készülődik arra, hogy gróf Apponyi Albert közoktatásügyi miniszter rendeleté-

később az jelent meg, hogy a gimnáziumi előadásokból alakult ki a „Bajai Szabadliceális Szövetség” 1912-ben.³³ A legényegylet már két évvel korábban elkezdte és a Bajai Kereskedő Ifjak egylete is 1907 decemberétől várta a vendégeket is az előadásaira a téli időszakban, melyeket csütörtök esténként rendezett.

1907-ben jelent meg a gimnáziumi szabadelőadásokról: „Szépszámu érdeklődő közönség látogatja állandóan a helybeli főgimnázium tanárkarának műveltséget és hazafiságot terjesztő, szép előadásait. A derék tanári kar tudásának legjavát nyújtja a bajai közönségnek, mely csak önmagát becsüli meg, amikor a legnagyobb érdeklődéssel jár el vasárnaponként a főgimnáziumba, hogy hódoljon annak, amit ott nyújtanak, az utile cum dulci művelésének.”³⁴ A gimnáziumban évente öt előadást tartottak a nagybőjti időszakban 1914-ig, melyekből 1909-től két vetített képes előadás volt. Az első vetített képes előadást 1908-ban dr. Werner Adolf³⁵ tartotta. Egy alkalommal Nagy Vazul előadását kísérte ének- és zenekar. Egyszer Székely Károly kísérletekkel mutatta be a „meleg fogalmát a háztartásban”. 1908-tól belépődíjat is szedtek az előadásokra.

A világháború idején a Szabadliceális Szövetség keretében tartottak előadásokat 1918-ig. Az előadók neve és az előadások címei az iskolai értesítőkből is olvashatók. Az 1928-29. évi értesítőben egy összefoglalót is közreadtak.³⁶

Első vetített előadások

A Bajai Katolikus Legényegylet újdonsága volt a vetített képes előadások 1907-ben. 1907. február 3-án a Honfoglalás és a Vág-völgye Uránia-előadásokat mutatták be a legényegyletben. A felolvasó Demuth Gyula volt.³⁷ Egyedi vetített képes előadásokra is sor került, például Ditelján István, garai káplán svéd és norvégiai utazásairól szóló előadását a fényképeiből készült vetített képekkel illusztrálta. A tanítóképző növendékei svéd dalokat tanultak meg erre az alkalomra. Az újságíró szerint: „Szinte meglepő az az élénk érdeklődés, mellyel a közönség a legényegylet vasárnap délutáni előadásait kíséri. Ez a lelkes érdeklődés tette a legényegylet saját helyiségét oly szűk s ime, a Bárány nagy terme is alig bizonyult

hez képest a szabad liceumi előadások sorozatát megkezdje.”

³³ A ciszterci rend bajai III. Béla-reálgimnáziumának ötvenedik – alapítása óta 114. – értesítője az 1928-1929. iskolai évről. Baja, 1929. 54.

³⁴ Bajai Hirlap, 1907. márc. 3. 3.

³⁵ Werner Adolf Vilmos, dr. (Tiszafüred, 1867 – Zirc, 1939) ciszterci tanár, apát 1904 és 1917 között bajai házfőnök és gimnázium igazgató.

³⁶ Ispánovits Sándor a lappokról az 1924-25. iskolai évben tartott előadást. (A ciszterci rend bajai III. Béla-reálgimnáziumának ötvenedik – alapítása óta 114. – értesítője az 1928-1929. iskolai évről. Baja, 1929. 53-55.)

³⁷ Bajai Hirlap, 1907. febr. 2. 3.

eléggé tágasnak e derék egylet hű közönségének befogadására.”³⁸ Az 1906-7-es tanévben Kiss Á. József tanítóképezdei tanár a fizika és embertan körében tartott előadásait az *Uránia* több képsorozatának bemutatásával illusztrálta.³⁹

A városi polgári iskola – Uránia

Az *Uránia* első előadására Baján 1901-ben került sor. Ezt követően évente visszajártak. A Lifka-Bioskóp is járt a városban 1905-ben, majd 1912-1913-ban is, és *Uránia*-előadásokat is tartott.⁴⁰ A városi polgári iskola az országos ismeretterjesztő mozgalomba kapcsolódott bele, mivel az *Uránia* Magyar Tudományos Egyesület előadásait hozták el Bajára. Ezek az előadásokon az országosan ismert szerzők munkáit helyben felolvasták és vetített képekkel, sokszor mozgóképekkel kísérték. A 8 előadás belépti díjaiból származó jövedelmet a tanulmányi kirándulásra költötték, hogy 12 szegény, de szorgalmas tanuló költségét fedezzék, 6 tanuló részvételi költségének a felét is fizették.⁴¹ Ezt a következő télen is megismételték.

Az iskolai értesítő szerint: „egész csendben, szinte félve indult meg a kísérlet, a tanulók vitték szét az első előadás hírért. De mekkora volt örömünk, midőn ezen 208 hallgató jelent meg.”⁴² Az első előadás *Pompeji és a római élet* november 15-én volt, melyről a korabeli napilapban is pár nappal korábban tudósítottak. A belépődíj 20 fillér, a tanulóknak 10 fillér volt.⁴³ A nyolc előadásnak 1556 hallgatója és nézője volt. 1909 januárjában az újsághír szerint kevesen voltak az előadásokon. „Sajnos, hogy közönségünk nem méltatja nagyobb figyelemre e szép intézményt, a körülbelül 100 főnyi hallgatóság java része a tanuló ifjúságból került ki.”⁴⁴ A Bács-Bodrog vármegyéről szóló monográfiában azt írta Magyarász Ferenc, hogy az előadásokat „siker koronázta. A tudományok népszerűsítésének emez igazán népszerű módját mind az ifjúság, mind a publikum érdeklődve fogadta.”⁴⁵

Az *Uránia* című lap 1908. novemberi számában jelent meg, hogy munkásgimnáziumot alakítottak Baján, melynek elnöke a polgármester dr. Hegedűs Aladár lett, igazgatója Heller Richárd a városi polgári

³⁸ Bajai Közlöny, 1907. márc. 10. 2.

³⁹ A bajai magyar királyi állami tanítóképző-intézet XXXIV. értesítője az 1906-1907. (XXXVII.) iskolaévről. Baja, 1907. 54.

⁴⁰ *Fábián Borbála*: Az utolsó vándormozis évek ... Lifka Sándor és a bajai mozi. Bácsország, 2019/4. (89.) 66-72.

⁴¹ Bajai Független Ujság, 1908. máj. 14. 2.

⁴² A Baja városi polgári fiúiskola értesítője az 1907-8. (XXVI.) iskolaévről. Baja, 1908. 9.

⁴³ Bajai Független Ujság, 1908. nov. 13. 2.

⁴⁴ Bajai Független Ujság, 1909. jan. 12. 2.

⁴⁵ *Magyarász* [1909]: 307.

iskola igazgatója, helyisége a katolikus legényegyesület.⁴⁶ 1908. november 22-én a legényegyesületben nem valószínű, hogy munkásgimnázium volt, mert ezen a napon a Bárány Szállóban tartották a szokásos Katalin-bált. A városi polgári iskolában november 22-én a *Hunyadiak kora* címmel tartottak Uránia-előadást.⁴⁷ Az *Uránia* című lapban ez a tudósítás jelent meg: „az Uránia-előadásokat november hó 22-én a Katolikus Legényegyesületben kezdték meg. Előadták a Hunyadiak korát, nov. 29-én pedig a Pompeji és a római élet cz. felolvasást. Az előadásokat Heller Richárd polg. isk. igazg. a munkásgymnasium-bizottság elnöke rendezi.”⁴⁸ A helyi lapokban nem találtam a munkásgimnáziumra való utalást vagy tudósítást.

Az előadások időtartama

A gimnázium és a legényegylet szabad líceumi előadásai is vasárnaponként voltak. Az előbbi 4 órakor, a legényegyleti 5 órakor kezdődött. A gimnázium nagybőjt idején tartotta általában öt előadást.

1910-ben például a legényegylet az egyik műkedvelői előadását ismételte meg a Bárány Szállóban, hogy „a főgimnázium ismeretterjesztő előadására is elmeheessen a közönség.” 5-kor kezdték.⁴⁹ A liceális előadások időtartama általában egy óra lehetett. Felkérő levelében ezt írta Bellosics Bálint is dr. Hermann Antalnak.⁵⁰ Az egyik 1912-es legényegyleti líceumi előadáson az előadó „Egy óráig beszélt, de oly rövidnek tetszett, hogy a közönség sajnálkozva sóhajtott fel a végén, hogy már vége van a gyönyörű előadásnak.”⁵¹

A szabad lyceumi előadások helyszínei

A gimnáziumi előadásokat 1907-ben még a rajzteremben tartották. 1908-tól kezdve a megnövekedett közönség miatt a tornateremben. Az első világháború első évében helyhiány miatt – a gimnázium épülete tartalék kórházként működött – nem tartottak szabadliceális előadást a gimnáziumban.⁵² Az előadásokhoz az Ipartestülettől kértek kölcsön 50-60 széket.⁵³

⁴⁶ Munkásgimnáziumok és egyes előadások vidéken. *Uránia*, 1908. november, 490.

⁴⁷ Bajai Független Ujság, 1908. nov. 21. 2.

⁴⁸ Szabadiskola-munkásgymnasiumok. *Uránia*, 1908. december, 545.

⁴⁹ Bajai Független Ujság, 1910. febr. 19. 2.

⁵⁰ *Kőhegyi Mihály – Sztrinkó István*: Bellosics Bálint levelei Hermann Antalhoz. In: *Cumania* 13. Szerk. Bárh János és Sztrinkó István, Kecskemét, 1992. 502.

⁵¹ Bajai Független Ujság, 1912. febr. 11. 2.

⁵² A bajai ciszterci rendi kath. főgimnázium értesítője 1914-1915. iskolai év. öszszeá.: Werner Adolf, dr., Baja, 1915. 29.

⁵³ MNL BKML IX. 204. 1910. febr. 23-i jkv. 6. sz.

1912 januárjától a közönség nagysága miatt az Ipartestület dísztermében tartották a liceális előadásokat.⁵⁴ A legényegylet 1912 novemberében kérte az Ipartestület nagytermét liceális előadások tartására.⁵⁵ Az Ipartestület nagyterme mozielőadások számára is alkalmas volt. László Károly és Buday Károly mozgófényképszínház tulajdonosok 1908 decembere és 1909 áprilisa között bérelték a nagytermet.⁵⁶ A Bajai Szabadliceális Bizottság megalakulása után a művelt közönség számára a városháza nagytermében is tartottak előadásokat, a vetített képes előadásokat a gimnázium tornatermében.⁵⁷ Az együttműködés tette lehetővé, hogy a legényegylet is tarthasson kísérletekkel színesített előadást a gimnáziumban.⁵⁸ 1913 februárjától a városháza díszterme helyett ismét a gimnázium tornatermében tartották az előadásokat.⁵⁹

Az 1914 elejére hirdetett előadások egy részét a tanítóképző zenetermében tartották meg vasárnaponként.⁶⁰ Ez egy új helyszín volt. Bellosics Bálint 1913-ban került a bajai tanítóképezde élére, ő a szabadművelődés érdekében már korábban is sokat tett, rendszeresen előadott a legényegylet által szervezett líceumi előadásokon. 1914-ben a bajai Széchenyi Szövetség elnökének is megválasztották.⁶¹

A városháza díszterme 1915-től lett az előadások helyszíne, amikor a korábbi helyszínek közül többet is katonai tartalékkórházként használtak, pl. gimnázium, Ipartestület termei, legényegyleti székház.

A hallgatóság

Az előadások hallgatóiról kevés tudósítás maradt fenn. Az 1905-ös első Szabad Lyceumról írták, hogy a kereskedő és iparos ifjakon kívül hölgyek is részt vettek.⁶² A katolikus legényegylet a nem tagoktól 20 fillér belépti díjat kért. A pártoló tagok családtagjai számára is ingyenesek voltak az előadások. 1908-tól a gimnáziumi szabadelőadásokra szintén 20 fillér volt a belépődíj, az 5 előadásra 1 korona, melyet előzetesen a helyi könyvkereskedőknél lehetett megvásárolni. A ruhatár használata díjtalan volt. A tudósítás szerint a kellő számú ülőhely miatt volt szükség előre megvenni a belépőjegyet.⁶³

⁵⁴ Bajai Hirlap, 1912. márc. 14. 3.

⁵⁵ MNL BKML IX. 204. 1912. nov. 12.-i jkv. 4. sz.

⁵⁶ MNL BKML IX. 204. 1908. dec. 2.-i jkv. 16. sz.

⁵⁷ Bajai Hirlap, 1912. nov. 14. 1.

⁵⁸ Bajai Hirlap, 1913. jan. 9. 2. – Csengő Nándor a cseppfolyós levegőről beszélt.

⁵⁹ Bajai Hirlap, 1913. febr. 20. 3.

⁶⁰ A bajai magyar királyi áll. elemi népiskolai tanítóképző-intézet XLI. értesítője az 1913/1914. (XLV.) iskolai évről. Szerk. Bellosics Bálint, Baja, 1914. 7.

⁶¹ *Fábián Borbála*: A falusi felnőttképzés egyik magyarországi kezdete: A bajaszentistváni gazdagimnázium (1914). Bácsország 2021/2. 95. sz. 50.

⁶² Bajai Közlöny, 1905. márc. 26. 2.

⁶³ Bajai Független Ujság, 1908. márc. 5. 2.

1908-ban az egyik legényegyleti szabadlíceumi előadást, a Neuwith Józsefét⁶⁴ a vasról a főispán, dr. Ambrozovits Lajos és a polgármester, dr. Hegedűs Aladár is meghallgatta.⁶⁵

A polgári iskola Uránia-előadásainak egyikén a főispán, dr. Ambrozovics Lajos és a polgármester, dr. Hegedűs Aladár is részt vett. A hírlapi tudósítás szerint az 1908. február 23-i előadást hallgatták meg, mely a honfoglalásról szólt, az iskola tornatermében.⁶⁶ Mindketten a munkás-gimnázium támogatói, vezetőségi tagjai voltak.

A közönség összetételéről nem maradt fenn tudósítás, de már egy 1908-as újsághírben – majd egy évvel később is – külön kérték a hölgyeket, hogy a kalapjaikat a ruhatárban hagyják, hogy a vetített képeket a mögöttük lévő is láthassák.⁶⁷ A következő évben is hasonló kérést fogalmaztak meg: „Az igazgatóság ezúttal megismétli ama kérését, hogy a hölgyek szíveskedjenek a kalapjaikat a ruhatárban hagyni. Ezen kérés annál is inkább indokolt, mert az előadást vetített képekkel fogják kísérni s a mai á lá Blériot-kalapoktól bizony legfeljebb az első sorban ülők láthatnának.”⁶⁸

Nem mindenki művelődési célból ment az előadásokra. A korabeli újságíró 1910 körül elsősorban a hölgyeket vádolta azzal, hogy „a különféle felolvasásokon, szabadlyceumokon, ahová a legtöbb asszony és lány a ruháját meg mutogatni, sőt némelyik aludni megy.”⁶⁹ Más alkalommal a közönség hangosságát kritizálta az egyik tudósító 1910-ben: „Nem hagyhatjuk szó nélkül a közönségnek azt az újabban lábrakapó rossz szokását, hogy az előadást, a szóbelit éppúgy, mint a zeneit, folytonos beszélgetésével zavarja. Ezen illetlen eljárás nagyon bánthatja nemcsak azokat, kik szellemi élvezet és okulás céljából járnak a szabadliceumi előadásokra, hanem magukat a szereplőket is, kik tudásukat az egylet és a közönség rendelkezésére bocsátják.”⁷⁰

A legényegyletben tartott előadások hallgatóságának csak a nagyságáról, de nem a hallgatók számáról maradt fenn tudósítás. Például 1908-ban a „szabad lyceum a vasárnap délután ismét összegyűjtött annyi közönséget, hogy szűk volt a nagyterem és még két másik helyiség is a vendégek befogadására.”⁷¹ 1909-ben csecsemőket és kisgyermeket is magával vitt az édesanyjuk az előadásokra. Az újságíró szerint annyi gyerek szokott lenni, mint egy kisdédóvóban.⁷² 1910-ben és 1911-ben is a

⁶⁴ A tanítóképző értesítője szerint Neuwith Jánosnak hívták.

⁶⁵ Bajai Független Ujság, 1908. febr. 11. 3.

⁶⁶ Bajai Független Ujság, 1908. febr. 25. 2.

⁶⁷ Bajai Független Ujság, 1908. ápr. 2.; Bajai Független Ujság, 1909. márc. 12. 2.

⁶⁸ Bajai Független Ujság, 1910. febr. 20. 2.

⁶⁹ Könyv-kultúra. Bajai Közlöny, 1909. aug. 1. 1.

⁷⁰ Bajai Független Ujság, 1910. febr. 15. 3.

⁷¹ Bajai Független Ujság, 1908. febr. 18. 2.

⁷² Bajai Független Ujság, 1909. márc. 7. 2.

Bajai Széchenyi Szövetség szerint a Legényegyletben tartott előadásukon 200 fő vett részt.⁷³

Egy 1913-as tudósítás szerint a Szabadliceális Bizottság felállítása után is élénk érdeklődés kísérte az előadásokat. A gimnáziumban például „Egy-egy előadáson átlag 180–200 volt a jelenlevők száma s így az öt előadáson körülbelül 900–1000 hallgató vett részt, beleszámítva felső osztályi növendékeinket, akiknek megengedtük, hogy az előadásokon jelen lehessenek.”⁷⁴ Az 1913–14-es iskolai év szabadliceális előadásain kevesebben vettek részt, átlag 110–130 fő, az öt előadáson összesen 550–650 fő.⁷⁵

1914 elején a szentjánosi iskolában 30–40 fő, a tanyai iskolában 70–80 fő, a keresztény olvasóköriben rendezett Boszniairól szóló liceális előadáson 250–300 bunyevác férfi és nő vett részt.⁷⁶ A vasárnapi ismeretterjesztő előadásokon a három iskolában összesen több mint 1800 fő vett részt.⁷⁷

Különleges előadások a legényegyletben

„Hölgy este” - Női előadók

A Bajai Katolikus Legényegylet 1909. március 7-i szabadliceális előadása volt az első a városban, melynek előadói csak hölgyek voltak. Az „*elite estély*” ismeretterjesztő előadását „*Az ízlés*” címmel a katolikus nőegylet elnöke, dr. Koller Imréné tartotta. Verseket mondtak: Kollár Vilma, Kolosváry Leóna, Buday Irén. Zongoráztak: Burner Mariska és Olsner Irma.⁷⁸

1910-ben a Bajai Kereskedő Ifjak Egylete egyik felolvasója Rotschild Zsigmondné volt a magyar irodalom, magyar nemzetiség témában.⁷⁹

Beck Károly

A Bajai Katolikus Legényegylet az 1914. március 30-i liceális előadását Beck Károly bajai születésű költő emlékének szentelte. Wolmuth István kutatásai szerint ugyanis nem 1817-ben, hanem 1814-ben született Beck Károly. Báró Madarassy Beck Miksa 50 koronát küldött ebből az alkalmából az egyletnek.⁸⁰

⁷³ Szociális tevékenység. A Bajai Széchenyi Szövetség beszámolója három esztendő munkásságáról. Szerk. Boróczy Kálmán, Baja, 1912. 16.

⁷⁴ A bajai ciszterci rendi kath. főgimnázium értesítője 1912–1913. iskolai év. összea.: Werner Adolf, dr., Baja, 1913. 52–3.

⁷⁵ A bajai ciszterci rendi kath. főgimnázium értesítője 1913–1914. iskolai év. összea.: Werner Adolf, dr., Baja, 1914. 90.

⁷⁶ Baja, 1914. jan. 28. 2.

⁷⁷ Bajai Hírlap, 1914. nov. 12. 3.

⁷⁸ Bajai Független Ujság, 1909. márc. 7. 2.

⁷⁹ Bajai Hírlap, 1910. dec. 29. 2.

⁸⁰ Baja, 1914. ápr. 1. 4. Várdy Huszár Ágnes szerint 1817. május 1-jén született Karl Beck. (*Várdy Huszár Ágnes: Karl Beck élete és költői pályája*, Bp. 1984. 12.)

A Bajai Széchenyi Szövetség

Az Országos Széchenyi Szövetség helyi fiókja 1910-ben alakult meg Baján. Tagjai többször is szerepeltek a szabadlíceumi előadók között, de az egyesület előadásait elsősorban nem Baján, hanem a környező falvakban tartotta. Megalakulásáról az egyik helyi újság így tudósított: „...azzal a céllal, hogy a gazdák és munkások részére különösen társadalmi ismereteket terjesztő előadásokat tartson és hogy az idegen természetű társadalmi tevékenység terén a helybeli egyetemi ifúság magát kiképezhesse. A szabad-lyceum-szerű mozgalom a nagy Széchenyi Istvánt választván eszményképül, működéséhez sikert kívánunk.”⁸¹ Az első elnöke dr. Boróczy Kálmán volt, aki később a titkára lett. 1911-től a tanítóképző igazgatói: Scherer Sándor, majd 1914-től Bellosics Bálint. A falusi szabad tanítással a „szórakoztatva tanítás”-t valósították meg, melynek példái a Bajai Katolikus Legényegylet szabadlíceumi előadásai voltak, ahol az előadásokat szavatelok, humoros jelenetek, zene színesítették. A két egyesület között közvetlen kapcsolat is volt, például a legényegylet elnöke, Würtz Pál tagja volt a Bajai Széchenyi Szövetségnek. A helybeli káplánok közül Drozdik Imre, a legényegylet másodelnöke és Gonczlik Kálmán is. Védnökei Scherer Sándor és Werner Adolf voltak. Würtz és Gonczlik 1912-ben választmányi tagok is lettek.⁸² Az egyik programtervezet szerint 1912-ben a Bajai Széchenyi Szövetség tíz vidéki előadása is része volt a Bajai Szabadliceális Bizottság programjának.⁸³

Írni-olvasni tanulás

A felnöttek oktatása és a Szabad Lyceumi egyesületek egyik célja, hogy az írni-olvasni tudók számát növeljék. Az analfabetizmus Baján is viszonylag magas volt a 20. század elején. Az 1900-as népszámlálás szerint a 6 évnél idősebb népesség 71,4%-a tudott írni és olvasni.⁸⁴ 1910 körül is nagy számban éltek írni-olvasni nem tudók a városban, ahogy Bácskában is sokan voltak az írni-olvasni nem tudók.⁸⁵ Raics István elemi iskolai tanító 1909-ben szervezett tanfolyamot az analfabéták oktatására. Az ipartestülethez is intézett felhívást, hogy „a mester uraknál dolgozó írást és olvasást nélkülöző segédek” is jelentkezzenek a tanfolyamra. Az iratok közt nem maradt fenn, hogy mennyien jelentkeztek.⁸⁶

⁸¹ Bajai Független Ujság, 1910. febr. 27. 2.

⁸² Bajai Hirlap, 1912. ápr. 4. 1. A Bajai Széchenyi Szövetségről bővebben: *Fábián B.*: A falusi felnőttképzés... i.m. 46-55.

⁸³ Bajai Hirlap, 1912. okt. 24. 1.

⁸⁴ A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész: A népesség általános leírása községenként. Bp. 1902. 42.

⁸⁵ *Magyarász F.*: Baja. i. m. [1909], 307.

⁸⁶ MNL BKML IX. 204. 745/1909.

1912 januárjától az analfabétáknak is tanfolyamot indítottak a városban. Raics István szervezte a tanfolyamot, melyen a belvárosi elemi iskolában 35, a másikban 25 fő vett részt.

A belvárosi elemi iskolában népies előadást is tartottak vasárnaponként a tanítóképző növendékeinek közreműködésével. Az első előadás a babonákról szólt, a „szép számban egybegyűlt hallgatóknak zöme éppen asszonyokból állott”.⁸⁷ Február elején már ez jelent meg az egyik helyi újságban erről. „A nép műveltségének előmozdítását célzó, s pártfogásra érdemes kultúrmozgalom indult meg Baján, a népies előadások tanfolyamának szervezésével. Az előadásoknak válogatott műsora mindinkább több közönséget vonz a belvárosi állami népiskola falai.” között.⁸⁸ Az egyik előadó a legényegylet elnöke, Würtz Pál volt.⁸⁹

Az 1913-14-es tanévben Haut Antal, Lázár János és Szabó Zoltán tanítottak a tanfolyamon, melyen 19 és 50 éves kor közötti tanulók voltak. Huszonhárman vizsgáztak sikeresen és bizonyítványt kaptak.⁹⁰ Az elemi iskolai tanítók a katona analfabétákat is tanították.

A felnőttképzés kiterjesztése: Bajai Szabadliceális Bizottság

1912 szeptemberében a gimnázium és a tanítóképző tanáraiból, az állami népiskolai tanítók néhányából, a Bajai Katolikus Legényegylet s a Széchenyi Szövetség előadóiból, valamint a helyi értelmiség néhány tagjából alakították meg a Szabadliceális Bizottságot dr. Werner Adolf kezdeményezésére. A minisztérium a benyújtott programot elfogadta, az Országos Szabadoktatási Tanács a bizottságot elismerte. A bizottság elnöke a bajai ciszterci gimnázium igazgatója – és a bajai rendház házfőnöke –, dr. Werner Adolf volt. 1913-ban a bizottság munkájáról jelent meg, hogy „a társadalmi téren egymástól függetlenül, rendszeresség nélkül működő kultúrszervek között kapcsolatot létesített és ezzel városunkban a népművelés egységes irányítását, rendszeres fejlesztését a szervezettség keretei között biztosította.”⁹¹ 1912–13 telén 40 szabadelőadást szerveztek a társadalom több rétege számára. Az alsó rétegek analfabétáinak tanfolyamot és a belvárosi elemi iskolában ismeretterjesztő előadásokat szerveztek. A polgárság részére a legényegylet rendezte az Ipartestület nagytermében az előadásokat, az intelligencia számára a városházán a tanítóképző és a gimnázium tanárai tartottak előadásokat. A környező falvakban a Bajai Széchenyi Szövetség.⁹²

⁸⁷ Bajai Független Ujság, 1912. jan. 31. 2.

⁸⁸ Bajai Hirlap, 1912. febr. 4. 2.

⁸⁹ Bajai Hirlap, 1912. febr. 8. 2.

⁹⁰ Analfabéták vizsgája. Bajai Hirlap, 1914. márc. 15. 2.

⁹¹ Baja város állami elemi népiskoláinak értesítője az 1912-1913-iki iskolai évről. Baja, 1913. 14.

⁹² Bajai Hirlap, 1912. okt. 24. 1.; Bajai Független Ujság, 1912. nov. 16. 1.

A város a Bajai Szabadliceális Bizottság munkáját 200 koronával támogatta.⁹³ Ezt a támogatást az első világháború idején is megkapta a bizottság, bár ekkor már a Szabadliceális Szövetség elnevezést használták, pl. Werner Adolf a polgármesternek írt levelében.⁹⁴

Szabad Lyceum Egyesület (?)

A korabeli helyi újság szerint 1907 végén felmerült a Szabad Lyceum Egyesület megalakítása, de nem volt senki, aki erre vállalkozott volna, bár felismerték szükségességét.⁹⁵

Több 1930-ban megjelent lexikon szerint Werner Adolf 1906-ban „bajai Szabadliceális Egyesületet” hozott létre.⁹⁶ Ez téves információ, mivel ilyen egyesület nem alakult Baján. 1912-ben a városi Szabadliceális Bizottságot állították fel, melynek elnöke volt Werner Adolf. A Bizottság működéséről csak nagyon rövid és több helyen téves információt olvashatunk, mert a szabadliceális előadások közül a Bajai Katolikus Legényegylet tartotta az előadásait az „ipartestületi székházban”, míg a gimnázium tanárai vagy a gimnáziumban, vagy a „Szabadliceális Bizottság” megalakulása után, 1912-től a városházán tartottak előadásokat.⁹⁷ Előfordult, hogy a gimnázium tanárai egy-két előadást a Bajai Katolikus Legényegyletben tartottak, de ezek szervezője 1912 előtt a legényegylet volt. A korabeli gimnáziumi értesítő szerint: „...ez évben ismeretterjesztő előadásaink szervezet tekintetében változáson mentek át, amennyiben az egyöntetű, egy célra törő szabadoktatás biztosítása céljából a m. kir. állami tanítóképzőintézet és a városi polgári iskola tanári karával, az állami tanítói testülettel, a Bajai Kath. Legényegyesület igazgatóságával s a helybeli Széchenyi-szövetség vezetőségével együtt megalkottuk a Bajai Szabadliceális Bizottságot, azonban a szabadliceális bizottság működésének keretében előadásaink különállását megőriztük. [...] A bajai szabadliceális bizottság működésének keretében az Ipartestületben a tanári kar következő tagjai tartottak előadást: Werner Adolf dr. igazgató a művészi háziiparról, Bándy Boldizsár tanár városaink múltjáról és Szekeres FABIÁN tanár a városok fejlődésének feltételeiről.”⁹⁸

A bizottság munkájáról a tanítóképző évkönyvében is megemlékeztek, hogy nagy tertvszerűséggel és sikerrel működik a városban, s az abban

⁹³ Baja, 1914. márc. 7. 2.

⁹⁴ MNL BKVL IV. 1407. b. 1293/1917.

⁹⁵ Bajai Független Ujság, 1907. dec. 15. 1.

⁹⁶ A magyar társadalom lexikonja. Bp. 1930. 619. A másik lexikon kicsit árnyaltabban fogalmazott: „1906-ban megszervezte Baján az iskolán kívüli oktatásra a Szabadliceális Egyesületet.” (Magyar politikai lexikon - magyar politikusok 1914-1929. Szerk. T. Boros László, Bp. 1930. 479.)

⁹⁷ *Bálint László*: A bajai III. Béla Gimnázium. Bp. 1989. 81.

⁹⁸ A bajai ciszterci rendi kath. főgimnázium értesítője 1912-1913. iskolai év. összea.: Werner Adolf, dr., Baja, 1913. 52.-53.

való részvétellel az intézet tanárai társadalmi feladataiknak, kötelezettségeiknek is eleget tettek.⁹⁹

Bajai Szabadliceális Szövetség

1913-ban terjesztették fel a Bajai Szabadliceális Bizottság alapszabályait, amit a minisztérium a részletei hiányosságai miatt visszaküldött módosításra. 1914. március 1-én jött létre a Bajai Szabadliceális Bizottságból a Bajai Szabadliceális Szövetség, Elnöke dr. Werner Adolf, titkára dr. Boróczy Kálmán lett. A minisztérium szerint a benyújtott alapszabálytervezet ellentmondásos és következtelenségekkel teli volt, sőt több pontjában a kormány szabadoktatással kapcsolatos intencióinak ellentmondó. A levéltári iratok közt nem maradt fenn az alapszabályok jóváhagyása, és a Budapesti Közlönyben sem jelent meg.¹⁰⁰ Ennek ellenére a városi szabad oktatást a Bajai Szabadliceális Bizottság, majd a Bajai Szabadliceális Szövetség szervezte meg. Az állami támogatás mellett a város is rendszeres segítséggel segítette munkájukat.

Dr. Werner Adolf A bajai főgimnázium története című írásában úgy emlékezett meg, hogy a Bajai Szabadliceális Szövetség 1912/13-ban jött létre és „a város összes, szabadtanítással foglalkozó egyesületeit egyesíti magában s egy célra törő, egységes szabadoktatást törekszik Baján létesíteni.”¹⁰¹

1917-ben dr. Werner Adolf Bajáról való elhelyezése után az új igazgató és ciszterci házfőnök, dr. Kürti Menyhért lett a szövetség elnöke.

Ismeretterjesztő szabadoktatás a népek: népies előadások

A bizottság egyik legfontosabb feladata, hogy a „közlakosság legalso rétegeinek kulturszükségeit kielégíttessenek”.¹⁰² A belvárosi elemi iskolában és az egyik tanyai iskolában ismét analfabétáknak hirdettek tanfolyamot november elseje és március vége között. „Az alakuló ünnepélyen Szatmáry Sándor tanító Az család és az iskola címen tartott előadást.”¹⁰³ Az analfabéták tanfolyamán is volt ismeretterjesztő előadás, például dr. Pollerman Artúr orvos, a városi Tüdőbeteg-gondozó Intézet vezetője, a tuberkolózisról tartott előadást.¹⁰⁴ Vasárnaponként 10 alkalommal „népies” ismeretterjesztő előadásokat is szerveztek, melyek a belvárosi iskolában sikeresebbek voltak, a hallgatóság gyakran zsúfolásig megtöl-

⁹⁹ A Bajai Magyar királyi Áll. Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet XLI. értesítője az 1913/1914. (XLIV.) iskolai évről. Szerk: Bellosics Bálint, Baja, 1914. 7.

¹⁰⁰ MNL BKML IV. 1407. b. 7467/1915.

¹⁰¹ Werner A.: A bajai főgimnázium i. m. 74.

¹⁰² Baja város állami elemi népiskoláinak értesítője az 1912-1913-iki iskolai évről. Baja, 1913. 14.

¹⁰³ Baja, 1913. febr. 19. 3.

¹⁰⁴ Baja, 1913. febr. 19. 3.

tötte a termet.¹⁰⁵ Ismeretterjesztő és nevelő célzatú előadásokat tartottak tanítók (Raics István, Vigyázó József, Szélig Ferenc, Szatmári Sándor) és egy tanítónő, Szathmáriné Csányi Mária, valamint a tanítóképző tanárai közül Kiss A. József és a városi tb. főorvos, dr. Pollermann Artúr.¹⁰⁶

Az 1913-14-es ciklusban már nemcsak a belvárosi, hanem a többi elemi iskolában is voltak ismeretterjesztő előadások. Az 1914. márciusi vizsgán huszonhárman kaptak bizonyítványt. A tanfolyam tanulói 19-60 éves kor közöttiek voltak, tanítóik: Haut Antal, Lázár János, Szabó Zoltán.¹⁰⁷ Az elemi iskolákban rendezett előadásokat Novoth István szervezte, akit dicsértek a programok igényes összeállításáért. A népies előadásokra a belépés díjtalan volt 1917-ben. Az előadásokat a külvárosi elemi iskolákba (a józsefvárosi, a homokvárosi, a kiscsávolyi és a szentjánosi) szervezték, mindegyik helyen öt előadás volt.¹⁰⁸ Az előadók többsége tanító volt.¹⁰⁹

A bajai Szabad Lyceum előadói

A helyi előadókról, tanárokról sokszor megjegyezték, hogy tehetséges előadók. Például 1909-ben: „A tudományok népszerűsítésének jelszava teremtette meg a szabadliceumokat és ismeretterjesztő előadásokat, de kétségtelen, hogy e nemes célt nem csekély fokban mozdítja elő – a tanár népszerűsége is. Ezt tapasztaltuk tegnap Nagy Vazul tanár előadásánál is, kinek az optikai csalódásról szóló, mindvégig érdekes, fölötte világos,

¹⁰⁵ Baja város állami elemi népiskoláinak értesítője 1912-13-iki iskolai évről. Baja, 1913. 14.

¹⁰⁶ A tervezett előadások: „1. Házi és iskolai nevelés. Szatmári Sándor, áll. elemi iskolai tanító.

2. Védekezés a ragályos gyermekbetegségek ellen. Pollermann Artúr dr. tb. főorvos.

3. Képek a magyar történelemből, A honfoglalástól a mohácsi vészig.

4. b) A mohácsi vésztől a mai napig. Raics István, tanító.

5. A választói jog és az Írástudás. Vigyázó József áll. tanító.

6. A tüdővészről és közvetlen okairól. Pollermann Artúr dr.

7. Az ivóvíz (kutak). Kiss A. József tanítóképző intézeti tanár.

8. Az utca erkölcsének rontó hatása gyermekeinkre. Szélig Ferenc áll. tanító.

9. A szocializmusról Szatmári Sándor áll. tanító.

10. A nő és az alkoholizmus. Szathmáriné Csányi Mária.” (Bajai Hirlap, 1912. dec. 15. 2.)

¹⁰⁷ Bajai Hirlap, 1914. márc. 15. 2.

¹⁰⁸ Bajai Hirlap, 1917. febr. 8. 2.

¹⁰⁹ Bajai Hirlap, 1916. nov. 19. 2. – Bokán György, Boróczy Kálmán dr., Bruder Antal, Ezsől Mihály. Imrek Sámuel, Kellner János, Lázár János, Mihályi Margit, Novák Ferenc, Olácsy György, Oswaldné Eiselt Emma, Pollerman Artúr dr., Szabó Zoltán, Szathmáryné Csányi Mária, Székely Károly, Szélig Ferenc, Vágó Ilona.

helyel-közzel jóleső humorral elegy, vetített képekkel kísért szabad előadása a nagy tornatermet teljesen megtöltötte publikummal, mely nem is csalódott, midőn tanulságot és élvezetet várt e délutántól.”¹¹⁰

A gimnáziumi előadás-sorozat végén így értékelte az újságíró: „Werner Adolf nívós előadásával véget ért az idei szabadliceumi ciklus, mely elérte célját. Sok új, érdekes és tanulságos dolgot vitt át a köztudatba, kifogástalan harmóniában egyesítve a tudományosságot a népszerűvel.”¹¹¹

1913-tól nem bajai előadók is szerepeltek a liceális előadásokon. Például 1913. december 8-án Hermann Antal etnográfus *Erdélyi képek* címmel tartott volna vetített képes előadást, ami elmaradt, mert lekészte a vonatot.¹¹² A fővárosi tanár Ispánovits Sándor előadása Finnországról szintén elmaradt ebben a ciklusban.¹¹³

1915-ben Barcsai József tanítóképző intézeti tanár előadása az aradi Kölcsey Egyesület figyelmét is felkeltette, s felkérték, hogy ott is adjon elő.¹¹⁴

1916-ban két városi tisztviselő tartott előadást. Dr. Puskás Dezső főjegyzőn kívül Fehér Jenő városi főmérnök is szerepelt.¹¹⁵

A Bajai Szabadliceális Szövetség és a bácskai városok kapcsolata

1915-ben került a város élére Szabadka főjegyzője, dr. Vojnics (később Borbíró) Ferenc, aki felvetette azt az ötletet, hogy más városok előadóival lehetne cserélni. Vojnics Ferenc részt vett a Szabadkai Lyceum Egyesület munkájában, 1914-ben előadást is tartott A városfejlődés újabb irányai címmel.¹¹⁶ Baján polgármesterségének első éveiben nem tartott előadást, ám 1916-ban az új bajai főjegyző, dr. Puskás Dezső igen.¹¹⁷ 1917-ben Seress Gyula előadása előtt megnyitó beszédet mondott a polgármester.¹¹⁸

Az 1916. április 18-i szabadkai értekezleten a zomboriak nem vettek részt. Dr. Milkó Izidor, Vály Gyula, Loósz István, Toncs Gusztáv, dr. Singer főrabbi és Bajáról dr. Werner Adolf és dr. Czákó Ambró egy-két előadó kicseréléséről állapodtak meg és arról, hogy a szabadkai filharmo-

¹¹⁰ Bajai Független Ujság, 1909. márc. 16. 2.

¹¹¹ Bajai Hirlap, 1909. ápr. 4. 2.

¹¹² Baja, 1913. dec. 3. 2. és Baja, 1913. dec. 10. 2.

¹¹³ Ispánovits Sándor a lappokról az 1925-ben tartott előadást. (A ciszterci rend bajai III. Béla-reálgimnáziumának ötvenedik – alapítása óta 114. – értesítője az 1928-1929. iskolai évről. Baja, 1929. 55. Ispánovits 1908-ban Finnországról, 1910-ben Lappföldről tartott előadást a Szabadkai Líceum Egyesületben. (*Káich K.*: Szabad líceumok i. m. 109-110.)

¹¹⁴ Bajai Hirlap, 1915. dec. 8. 2

¹¹⁵ Bajai Hirlap, 1916. jan. 20. 2.

¹¹⁶ *Káich K.*: Szabad líceumok i. m. 111.

¹¹⁷ Bajai Független Ujság, 1916. dec. 19. 2.

¹¹⁸ Bajai Hirlap, 1917. febr. 1. 1.

nikus zenekar Baján fog koncertezni.¹¹⁹ Szorosabb együttműködésre az 1917-18. évi ciklus során került sor, mert ekkor szabadkai előadó is járt Baján. (dr. Ács Jenő, Toncs Gusztáv terveztek) Tonelli Sándor és Móra Ferenc Szegedről érkezett volna ...

A világháború idején sikerült megállapodni abban, hogy Szabadka és Zombor előadóival a bajaiak közösen szervezik az előadásokat, tehát tudásáramlás lesz a városok közt.

Káich Katalin úgy értékelte, hogy a bácskai városok közül „Szabadka és Zombor csak a maga líceális előadásainak megszervezésével törődött, meghívás esetén ellátogatott ugyan egy-egy előadó vidékre, de ez a jelenség nem vált folyamatos gyakorlattá. Egyik helyen sem tekinthető a líceum a tervszerű, céltudatos, folyamatos népnevelés intézményének, habár ennek igénye állandóan jelen volt. A zombori és nagybecskereki líceum sohasem tagadta az intézmény nevelői, oktató jellegét, a szabadkaiak viszont gyakran hangoztatták, hogy a hallgatóság szórakoztatása (esetleg a figyelem felkeltése bizonyos kérdések iránt) a célja az egyesületnek.”¹²⁰

Országosan ismert előadók 1916-1918 között

Az első világháború idején is folytatódtak az előadások. Ezekre az előadásokra már országosan ismert előadók is érkeztek. Az 1916-17-es szezonra Cholnoky Jenő,¹²¹ Gaál Mózes, Toncs Gusztáv szabadkai ker. iskola igazgatója, a szabadkai Szabad Lyceum alelnöke, Seress Gyula,¹²² Evetovics János és (Szentgáli, korábban Kellner) Antal előadásait tervezték. Közülük bajai származású volt Seress Gyula és Szentgály Antal, Evetovics János több évet káplánként Baján töltött és a legényegylet elnöke is volt. Evetovics *Baja város és környéke a török hódoltság alatt* címmel tartott előadást. Werner Adolf az előadás előtt tartott beszédében kiemelte, hogy a szabadliceális szövetség „a Baja város múltjáról szóló előadásokkal a város iránti érdeklődést és szeretetet, a lokálpatriotizmust akarja növelni és erősíteni s így tulajdonképpen a jövő érdekében dolgozik amely a multon épül, a múltban gyökeredzik”.¹²³

¹¹⁹ Bajai Hírlap, 1916. ápr. 27. 2.

¹²⁰ *Káich Katalin*: Szabad líceumok a 19–20. század fordulóján a magyarosodás szolgálatában, különös tekintettel a Délvidéken. In: Hatalom és kultúra, Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.) előadásai II. Szerk. Jankovics József, Nyerges Judit, Bp. 2004. 262.

¹²¹ Cholnoky Jenő a zombori, a szabadkai és a nagybecskereki liceumi egyesületekben is adott elő. (*Káich K.* 1979.)

¹²² Scheer Bernát egyik fia, Bécsben élő újságíró, aki a Donau-Korrespondenz kiadója volt.

¹²³ Bajai Hírlap, 1917. febr. 22. 2.

Cholnoky Jenő 1916 nyarán Baja környékén végzett földrajzi kutatásokat.¹²⁴ Ekkor előadást is tartott a városban Kínáról és Japánról az Uránia moziban. Az 1917-es liceumi előadását a felesége halála miatt elhalasztották. Az 1917-18-as évre tervezett nem bajai előadók: Toncs Gusztáv, dr. Glatz Ernő, Cholnoky Jenő, Kardhordó László, Móra Ferenc, Lyka Károly, dr. Vámbéry Rusztem. Ezek többsége ekkor nem valósult meg, vagy nem találtam róla adatot.

Az 1917/18. évi liceális előadások egyik helyi szenzációja dr. Marczali Henrik előadása volt, akinek ez az első világháború alatti három vidéki előadása közül az utolsó vidéki látogatása volt.¹²⁵ Marczali Henrik számára is fontos volt, mert emlékiratában az első világháborúról szóló részben megemlíti: „...ezekben az években igazán lankadatlan voltam. Sokat írtam, előadtam Pesten kívül Miskolcon, Aradon és Baján is.”¹²⁶

A vidéki előadók meghívása több szervezést igényelt, mivel utazási nehézségek is akadtak. 1917-ben például Bácsról Evetovics János formai akadályok miatt nem tudott az elsőként meghirdetett időpontban Bajára utazni.¹²⁷

Zenei előadások és hangversenyek

1908-ban a tanítóképző intézet is tervezett egy szabadliceális előadásorozatot a klasszikus zene mestereiről (Beethoven, Haydn, Mozart).¹²⁸ A megtartásáról nem találtam híradást a korabeli újságokban, és a tanítóképző évkönyve sem említi. Ennek szervezője ifj. Kersch Ferenc¹²⁹ zenepedagógus és zongorista lehetett. Egy visszaemlékezés szerint: „...zenei tárgyú liceális előadásokkal akart a komolyzene iránt szélesebb körben érdeklődést kelteni, mely előadásokon történeti sorrendben ismertette volna meg a közönséggel a zeneirodalom kincseit. Tervbe vette évégből egy szimfonikus zenekarnak s vegyes énekkarnak alakítását, hozzá is fogott a megszervezésükhöz, nagyszabásu terveinek megvalósításában azonban megakadályozta betegsége s 1909. évben bekövetkezett korai halála.”¹³⁰

¹²⁴ *Cholnoky Jenő*: Az Alföldi Bizottság jelentése 1916-ról. Földrajzi Közlemények, 1917. 6. füzet 273-278.

¹²⁵ *Turbucz Péter*: Marczali Henrik I. világháborúval kapcsolatos nézetei vidéki hadi beszédei, háborús írásai és a sajtó tükrében (1914-1918). *Per Aspera ad Astra*, 2019/2. 30-51.

¹²⁶ *Marczali Henrik*: Emlékeim. Bp. 2000. 304.

¹²⁷ *Bajai Hírlap*, 1917. febr. 11. 2.

¹²⁸ *Bajai Hírlap*, 1908. febr. 9. 3. és *Bajai Független Ujság*, 1908. febr. 14. 3.

¹²⁹ Zenepedagógus és zeneszerző. Kersch Ferenc zeneszerző fia. Tüdőbajos volt. Békés(gyulán), a József szanatóriumban halt meg.

¹³⁰ *Rapcsányi Jakab*: Baja. (Magyar városok monográfiája XIV.) Bp. 1934. 270-271. A zenéről szóló részt vsz. nem Rapcsányi Jakab írta. (MNL BKML XV. 33. „zene” – ? Sándor: „Ha valamelyik külföldi zenevirtuóz ..” [gévelt kézirat])

1916. február 6-án szervezett hangversenyen helybeli művészek léptek fel és a szabadkai városi zeneiskola igazgatója és zeneszerző, Lányi Ernő. („Kiss Á. József, Karig Emil tanítóképző intézeti tanárok, Szántó Tibor, ifj. Wagner Antal. Lányi Ernő szabadkai városi zeneiskolai igazgató és zeneszerző Grauaug Tony úrilánnyal együtt Mozart egyik zongorakoncertjét játszotta”)¹³¹

Lányi Ernő és Rados Dezső hangversenyét 1916-ban a Szabadliceális Szövetség rendezte a városházán, és Tóth Elemért a kolozsvári Nemzeti Színházból is meghívták.¹³²

1916-ban Saád Henrik *A fordításaink* című előadása a műfordítás mellett a műenklésről is szólt. Saád Henrik saját műfordításait Tóth Mária operaénekesnő adta elő.¹³³

1916-ban a 14 előadás mellett a helyi Szabadliceális Szövetség új zenei szakosztálya három hangversenyt is tervezett a november 26. és március 15. közötti időszakban. Két „sorozatos előadást”, azaz kurzust is terveztek az előző szezonhoz hasonlóan.¹³⁴

1917-ben a Szabadliceális Szövetség által rendezett koncerten, kamarazenei estélyen mutatkozott be az újonnan alakult helyi kamarazenekar. (I. hegedű Bernhart Sándor. II. hegedű Szántó Tibor. 1 viola Karig Emil. II. viola Amler Antal. Gordonka Kiss A. József.)¹³⁵

1917. március 11-én az előadást a Bajai Daloskör hangversenyével kapcsolták össze. Kiss Á. József „*Képek Baja város zenei életéből*” című előadása a 19. század közepétől, a Bürgerliche Liedertafel megalakulásától kezdve foglalta össze a város zenetörténetét.¹³⁶

1917 decemberében Saád Henrik gimnáziumi tanár, muzsikusz, fővárosban is elismert zenei író *A magyar dal fejlődése* címmel tartott zeneszámokkal, kórusmuzsikával kísért előadást.¹³⁷

Az első világháború idején

A bizottság elnöke, dr. Werner Adolf 1915-ös megnyitó beszédében elhangzott, hogy a „Bajai Szabadliceális Bizottság idei előadássorozatát a háborúnak szentelte. Az elmúlt vasárnap a városháza nagy termében tartott megnyitó előadáson dr. Werner Adolf elnök mélyértelmű bevezető szavaival bölcsen mutatott rá az itthonmaradottak kötelességére, hogy tartsák fenn a nemzet gazdasági és lelki erejét, hogy azzal is előmozdítsák a csatatéren szenvedő hadsereg célját az ellenség legyőzését s a békének

¹³¹ A Bajai Szabadliceális Szövetség működése 1915–1916 évben. Bajai Hirlap, 1916. ápr. 2. 1–2.

¹³² Bajai Hirlap, 1916. jan. 23. 2. és Bajai Hirlap, 1916. febr. 10. 2.

¹³³ Bajai Hirlap, 1916. dec. 14. 2.

¹³⁴ Bajai Hirlap, 1916. nov. 12. 2.

¹³⁵ Bajai Hirlap, 1917. febr. 4. 2.

¹³⁶ Bajai Hirlap, 1917. márc. 15. 1.

¹³⁷ Bajai Hirlap, 1917. dec. 20. 1.

megélhetésünknek, kulturális javainknak hosszú időkre való biztosítását.”¹³⁸ A gimnáziumi értesítőkből is hasonlóan fogalmazták meg, hogy a Bajai Szabadliceális Szövetség által szervezett előadások: „kapcsolatban voltak a közönségnek a most folyó háború által előidézett lelkiállapotával s az volt a céljuk, hogy a közönség hazafias lelkesedését, áldozatkészségét, fajunk erényeibe és kiválóságába vetett hitét s a nemzetünk szebb jövőjében való erős bizodalmát fokozzák.”¹³⁹

Az előadások hatásáról Novoth István elemi iskolai igazgató írta: „Én, aki az előadásokat sorra jártam és a lelkesítő érzéseknek egy-egy csóvját itt is, ott is a közhangulatba vetettem, személyes megfigyeléseim alapján igazolhatom, hogy minden iskolánál tele házat, nagy közönséget, lelkes, hazafias hangulatot találtam. Megfigyeltem, hogy a közönség milyen mohón itta, szívta magába az előadásokból kisugárzó közvetlen hatásokat s ennek nyomán keserű érzéseinek feszültsége felolvadt egy másik érzésben : a megnyugvásban.”¹⁴⁰

Az előadások 1915-ben a katonák részére ingyenesek voltak. 1917-ben már csak néhány előadás témája kapcsolódott a világháborúhoz.

Előadás-ciklusok vagy „sorozatos előadások” első meghirdetésére 1916-ban került sor: a gimnáziumban 8 előadásból eladás-sorozatot tartott Székely Károly a radioaktivitásról.¹⁴¹ Dr. Pollermann Artúr előadásai ebben az évben elmaradtak. 1918-ban már három „sorozatos előadás”-t is hirdettek kisebb hallgatóság részére díjtalanul. Minden héten kedden és pénteken este 6 órától kétórányit Székely Károly a gravitációról (Nehézség földi ereje címmel), dr. Pollermann Artúr az anya- és csecsemővédelemről, a városi kórház igazgató-főorvosa, dr. Róna Dezső a sebészetről.¹⁴² 1918-ból hiányosan maradtak fenn a bajai lapok, ezért nincs pontos információ arról, hogy milyen előadásokat tartottak meg.

1917-ben „a Szabadliceális Szövetség vasárnap délután visszatért előadásainak elmúlt években bevált rendjéhez: a hirdetett előadás keretébe beleillesztett szavakatokat és éneket, amely változtatást a közönség szimpáthiával fogadta.”¹⁴³

1915-től kezdve sokféle változás volt a katolikus legényegylet és szabad líceumi előadások sorozatában is. A pontos okot nem lehet tudni, hogy miért maradtak el a már hagyománnyal rendelkező előadások a legényegyletben, de ennek egyik oka lehetett, hogy a tagok közül sokakat behívtak katonának. 1915-től a városi líceumi előadásokat két új helyszí-

¹³⁸ Bajai Hirlap, 1915. jan. 24. 2.

¹³⁹ Pl. A bajai ciszt. rendi kath. főgimnázium értesítője 1915-1916. iskolai év. összevá. Werner Adolf, Baja, 1916. 7-8.

¹⁴⁰ Baja város állami elemi népiskoláinak értesítője az 1914/5. iskolai évről. Baja, 1915. 10.

¹⁴¹ Bajai Hirlap, 1916. jan. 16. 2.

¹⁴² Bajai Független Ujság, 1918. febr. 5. 2.

¹⁴³ Bajai Hirlap, 1917. jan. 18. 1.

nen is rendezték, a városházán és a Katolikus Körben is. Ugyanakkor az 1914-15-ös ciklusban a gimnáziumban nem tartottak külön ismeretterjesztő előadásokat.¹⁴⁴

A korábban az Ipartestület és a legényegylet által rendezett március 15-i ünnepséget az Ipartestület nagytermében 1916-ban a Szabadliceális Szövetség rendezte.¹⁴⁵

Hallgatóság az első világháború idején

„A liceális előadások oly nagyszámú törzsközönséget szereztek immár, hogy az elmúlt vasárnapon nemcsak a nagy és kis közgyűlési terem, hanem a polgármester szobái is zsúfolásig megteltek érdeklődőkkel.” – tehát visszatértek a legényegylet szabadliceális előadásainak szerkezetéhez.¹⁴⁶ 1914-15-ben kb. 1120 felnőtt vett részt az elemi iskolákban tartott népies előadásokon.¹⁴⁷

1915 novemberében a „szabad liceális előadásokra még eddig nem tapasztalt érdeklődés mutatkozik. A nagy közönség érdeklődését mi sem igazolja jobban, mint az, hogy az egész ciklusra szóló jegyek közül eddig több mint 100 darabot, és az első előadásra érvényes jegyekből is már igen sokat adtak el.”¹⁴⁸

Az 1915-16. évi működésükről kiadott jelentés szerint a népies előadásokon 10 előadó tartott 16 előadást 1022 felnőtt hallgatónak. A városházán 7 előadás volt, amelyen 1458 felnőtt és 721 diák vett részt. A sorozatos előadáson 30 fő vett részt. A két hangversenyen,¹⁴⁹ a kiscsávolyi iskolában tartott egyik népies előadáson a polgármester, dr. Vojnics Ferenc is megjelent.¹⁵⁰

Az 1917-18. évi ciklusra már azt kérték a közönségtől, hogy „gyermeküket legyenek szívesek távoltartani a felolvasástól, mivel nem rendelkeznek elegendő helytel a felnőttek befogadására”.¹⁵¹

Jótevény célok

Az első világháború idején a belépő díjakból származó bevételt jótevény célra ajánlottak fel. Például 1915-ben az egyik előadás belépőjegyeinek „árából 66 korona és 40 fillér folyt be, amelyet Baja város hadsegélyezési

¹⁴⁴ A bajai ciszterci rendi kath. főgimnázium értesítője 1914-1915. iskolai év. összea.: Werner Adolf, Baja, 1915. 29.

¹⁴⁵ Bajai Hirlap, 1916. márc. 12. 2.

¹⁴⁶ Bajai Hirlap, 1915. jan. 28. 1.

¹⁴⁷ Baja város állami elemi népiskoláinak értesítője az 1914/5. iskolai évről. Baja, 1915. 11.

¹⁴⁸ Bajai Hirlap, 1915. nov. 28. 2.

¹⁴⁹ Bajai Hirlap, 1916. ápr. 2. 1-2.

¹⁵⁰ Bajai Hirlap, 1916. márc. 5. 2.

¹⁵¹ Bajai Hirlap, 1917. nov. 18. 2.

alapjához csatolnak.”¹⁵² A következő előadáson 68 korona volt a bevétel.¹⁵³ Összesen a 6 előadás bevétele 401 K 30 fillér volt, a néhány felülfizetéssel együtt.¹⁵⁴ A korabeli újságíró szerint ebben az évben a „közönség érdeklődése még az eddiginél is nagyobb mértékben nyilvánult meg a Szabadliceális Szövetség legutóbbi előadása iránt. A líceumi előadások hétről-hétre újabb és nagyobb társaságot vonzanak és így a jótékony alap a rendkívül csekély beléptidíjak dacára szép összegekkel növekedik”.¹⁵⁵

Az 1915-16-os ciklus idején a belépőjegyek ára emelkedett. A tanulójegyek ára 20 fillér, a felnőtteké 50 fillér, az állandó jegyek ára, mely helyjegy is volt, 3 K 50 fillér lett.¹⁵⁶ Az 1916-17-es ciklus idején az állandó jegy 6 korona, az egyszeri belépőjegy 60 fillér, a rendkívüli előadásoké 1, a zenés 1K 50 fillér, a kurzusokra 2 lett, a diák bérletjegy 1 korona maradt.¹⁵⁷ A belépti díjak a vidéki előadók miatt növekedtek meg.¹⁵⁸

1916-ban a hadi özvegyek és árvák javára gyűjtöttek, ami a március 15-i ünnepélyen gyűjtött adományokkal együtt 926 K 70 fillér lett (az összes városi gyűjtés: 5938 K 99 f volt). A Liceális Szövetség 1916. augusztus 15-én művészestélyt rendezett a bajai hadiárvák javára Potor Sárka hegedűművésznő és Ring Erzsike zongoraművésznő szereplésével, Potor Sárka játékát Karig Emil tanítóképző-intézeti tanár kísérte, Kiss Á. József is fellépett gordonka játékával.¹⁵⁹

1915-16-ban 800 koronát, korábban 400 koronát adományoztak a hadiárvák javára.¹⁶⁰ 1917-ben dr. Boróczy Kálmán az előadói tiszteltdíját a bajai hadiárvák javára ajánlotta fel.¹⁶¹

Összefoglaló

A szabad líceumot (lyceumot) általában a szabadkőművességgel hozzák összefüggésbe, mivel a budapesti Szabad Lyceum egyesület alapítását a szabadkőművesek kezdeményezték és több vidéki városban is a mozgalom elindítói voltak. A Pallas Nagy Lexikonában is felsorolták a szabadlíceumot a szabadkőműves alkotások között, melyet az ő kezdeményezésükre a nagyközönség valósított meg.¹⁶² Baján ez nem így történt, mivel egy katolikus egyesület, a Bajai Katolikus Legényegylet kezdeményezte

¹⁵² Bajai Hirlap, 1915. febr. 4. 2.

¹⁵³ Bajai Hirlap, 1915. febr. 11. 1.

¹⁵⁴ Bajai Hirlap, 1915. márc. 4. 2.

¹⁵⁵ Bajai Hirlap, 1915. febr. 4. 1.

¹⁵⁶ Bajai Hirlap, 1915. nov. 28. 2.

¹⁵⁷ Bajai Hirlap, 1916. nov. 16. 2.

¹⁵⁸ Bajai Független Ujság, 1916. nov. 16. 2.

¹⁵⁹ Bajai Hirlap, 1916. aug. 10. 2. – A koncert rendezői Karig Emil és Fehér Jenő városi főmérnök voltak.

¹⁶⁰ Bajai Hirlap, 1916. nov. 16. 2.

¹⁶¹ Bajai Hirlap, 1917. jan. 11. 2.

¹⁶² A Pallas Nagy Lexikona (mek.oszk.hu/00000/00060/html/094/pc009498.html)

1905-ben a nevükben is a „szabad lyceumi” előadásokat. Az előadók között kezdetektől a helyi ciszterci főgimnázium tanárai is részt vettek. A gimnázium igazgatója, dr. Werner Adolf az 1912-ben létrehozott helyi Szabadliceális Bizottság elnöke lett. A későbbiekben egyesület létrehozására is kísérletet tettek, de az alapszabály-tervezet ellentmondásai miatt ezt a minisztérium nem hagyta jóvá. Werner bajai munkásságának emléke fennmaradt, mivel 1930 körül több társadalmi lexikon is úgy említi őt, mint aki 1906-ban a Bajai Szabadliceális Egyesületet megszervezte.¹⁶³

A tanítóképző tanárai is rendszeresen részt vettek a bajai Szabad Lyceum munkájában. Az iskolai évkönyvben a szabadliceális előadások mint a tantestületnek a társadalmi életben rá váró feladatok egyike szerepelt. „Különösen a szabadoktatásnak Baján igen nagy tervszerűséggel és sikerrel nevezett munkássága foglalkoztatta.”¹⁶⁴ Az önképzőkör ének- és zenekara rendszeresen szerepelt a szabadliceumi előadásokon. A tanítóképző növendékei az előadások létrehozásában is szerepeltek, mint a szemléltető képek rajzolóí.¹⁶⁵

A katolikus legényegylet egyik elnöke, Würtz Pál nemcsak a Szabad Lyceumi előadásokat indította el a városban, hanem két másik egyesületnek is az alapító tagja lett. A legényegylet kezdeményezte szabadliceumi előadások hamar népszerűvé váltak, és 1910-ben a helyi népműveléssel is foglalkozó egyesületek összefogásához vezettek, mely a Bajai Szabadliceumi Bizottság megalakulása volt. Ennek a bizottságnak a munkájában a Bajai Katolikus Legényegylet is részt vett, ugyanakkor a Bajai Kereskedő Ifjak Egylete nem volt az alapítója. A legényegylet Baja kulturális életében és a szabad liceummal kapcsolatban is több újdonságot is megvalósított, bevezetett. Például először tartott vetített képes előadást, vagy csak női előadókkal liceális estét. A bajai születésű izraelita származású Beck Károlynak is külön előadást tartottak, mely abból a szempontból is különleges volt, hogy más szabadliceumi estéknek nem volt témája Baja város valamelyik nagy szülőtte 1918 előtt.

A zenei és zenetörténeti előadások és a Bajai Dalkör megalakulása jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a két világháború között Baja város zenei élete virágzott, és külföldi zenevirtuózok is gyakran felléptek a városban.

1913-ban Bellosics Bálint a legényegyletben mondta el „*Vármegyénk néprajza*” című előadását, amelyben a bunyevácok népszokásait mutatta be. Az előadását azzal zárta, hogy a rendőrség a farsangi népszokásból a

¹⁶³ Magyar Politikai Lexikon (magyar politikusok) 1914-1929. Szerk. T. Boros László dr., Bp. 1930. 479.

¹⁶⁴ A bajai magyar királyi áll. elemi népiskolai tanítóképző-intézet XLI. értesítője az 1913/1914. (XLV.) iskolai évről. Szerk. Bellosics Bálint, Baja, 1914. 7.

¹⁶⁵ A bajai magyar királyi áll. elemi népiskolai tanítóképző-intézet XLI. értesítője az 1913/1914. (XLV.) iskolai évről. Szerk. Bellosics Bálint, Baja, 1914. 31.

maszkajárás idején csak a közerkölcsöket sértőeket tiltsa be, de a didákokat hagyja.¹⁶⁶

A Bajai Szabadliceális Bizottság, majd Szövetség elnöke, dr. Werner Adolf szerint a Bajai Szabadliceális Szövetség működésének célja, hogy „abban arra hivatott egyének, akik felismerik a közönség igényeinek megfelelő és a saját korviszonyunk által diktált kulturproblematikákat, alapos és komoly tanulmányozás után úgy formailag mint tartalmilag kifogástalan előadásokban részesítsék azt a publikumot”.¹⁶⁷ Werner Adolf 1917-ben Egerbe költözött. A távozásakor tartott búcsúünnepély tiszta jövedelméből egy alapítványt hozott létre. Az 1919-ben jóváhagyott alapítvány neve „Dr. Werner Adolf volt bajai főgimnáziumi igazgató és szabadliceális szövetségi elnök emlékeztére tett tanulói jutalomdíj” lett.¹⁶⁸

A szabad lyceumi előadások száma és közönsége évről évre növekedett. Az előadások számát és a megszólítani kívánt közönséget 1912-től a bajai Szabadliceumi Bizottság, majd Szövetség szervezte és hangolta össze. Az analfabéta tanfolyamok indításával tényleg a társadalom minden rétegéhez kívántak szólni és bárki számára elérhetővé tenni az új ismeretek megszerzését. Az országos mozgalomba már 1908-tól az Uránia-előadások helyi rendezésével bekapcsolódott a város. (A korábbi Uránia-előadások csak néhány alkalomra szóltak, és a fővárosból érkeztek az előadók.) Az első világháború idején sikerült felvenni más bácskai városokkal is a kapcsolatot, sőt más városokból is érkeztek előadók. A közlekedési, majd a háborús helyzet néhány előadást megghiúsított. A megvalósult előadások közül az országosan ismert személyek Gaál Mózes, Cholnoky Jenő és dr. Marczalli Henrik voltak. A bajai születésű, Bécsben élő Seress Gyula újságíró, később közgazdasági író az 1917-ben megjelent Duna évkönyvével lett nemzetközi hírű.

Az első világháború idején a város nem katolikus értelmiségei is bekapcsolódtak a szabadliceum munkájába. Például Erdős Jakab, az izraelita polgári iskola igazgatója üdvözlő beszédet mondott az egyik elemi iskolában, Kun Lajos az izraelita polgári iskola igazgatója, Stekler Sándor izr. polgári iskolai tanár és Imrek Sámuel evangélikus lelkész egy-egy előadást tartottak.

Az első világháború idején a Bajai Katolikus Legényegylet nem vett részt a líceumi előadások szervezésében, mivel tagjainak egy részét behívták katonának, az egyleti helyiségből katonai tartalékkórház lett. Baja szerb megszállása idején ismét szervezett a legényegylet előadásokat. A gimnáziumi liceális előadások 1924-től folytatódtak. A Bajai Széchenyi Szövetség is folytatta munkáját a két világháború között.

¹⁶⁶ Bajai Hírlap, 1913. jan. 9. 2.

¹⁶⁷ Bajai Hírlap, 1916. márc. 25. 1.-2.

¹⁶⁸ A ciszterci rend bajai III. Béla-főgimnáziumának értesítője az 1923-1924. iskolai évről. Baja, 1924. 14.